

О. А. Федько,
кандидат медичних наук, докторант кафедри управління охороною суспільного
здоров'я, НАДУ при Президентіві України

ЗДОРОВ'Я У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізуються психологічне та психічне здоров'я особистості, рівні інформаційної структури здоров'я, сучасні уявлення світової науки щодо феномена здоров'я.

The article is devoted to analysis of psychological and mental person health, levels of health information structure, modern representations of a world science concerning a health phenomenon/

Ключові слова: психологічне здоров'я, психічне здоров'я, концепція здоров'я.
Key words: psychological health, mental health, the health concept.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Здоров'я для людини як живої істоти повинно бути абсолютною, природною життєвою цінністю. Від рівня здоров'я залежить рівень задоволення практично всіх потреб людини. Тільки здоровий, життєво активний організм здатний на повну і якісну взаємодію індивіда з зовнішнім середовищем: зі світом природи і соціальними умовами існування. Однак у сучасному суспільстві люди безвідповідально ставляться до свого здоров'я. Поколінню сучасних людей доводиться випробувати на собі безліч фізичних, хімічних, біологічних факторів забруднення навколишнього середовища, у якому частка штучного світу, створеного руками людини, постійно збільшується. Але в той же час, наприклад, інфекційні хвороби сьогодні не є основними причинами смерті, проте різко підвищилася смертність через серцево-судинні, психічні захворювання, у етіології яких однією з основних складових є спосіб життя [12, с. 108].

Проблема психологічного здоров'я найбільш гостро постає у період формування особистості, зокрема у підлітковому віці, оскільки цей період особистісного розвитку вагомो впливає на формування фундаментальних психологічних структур, суб'єктність у діяльнісних, індивідуальних і соціальних, стихійних і свідомих вимірах індивіда.

Особистісний розвиток людини — це наслідок взаємодії біологічного і соціального чинників та її власної активності. Неодмінна умова особистісного розвитку — власна активність індивіда, тобто потреба і готовність діяти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Одним з показників особистісного розвитку є категорія психологічних знань, яка виражається поняттям "психологічне здоров'я". Аргументацію необхідності використання цієї дефініції обґрунтовано в численних наукових дослідженнях, зокрема, у працях Н. М. Колотій, В. М. Копи [3, с. 4; 4, с. 5]. Вона визначається як показник нормального розвитку особистості, найбільш адекватна міра індивідуального і суспільного добробуту, продукт творчої самореалізації, самовираження, саморозвитку індивіда, особистісна зрілість, інтегративний показник життєво важливих функцій особистості людини, зокрема сім'ї, показник духовності особистості, чинник соціальної "успішності" індивіда тощо [3, с. 4]. Психічне здоров'я особистості як суттєвий компонент державної політики України в галузі охорони здоров'я докладно вивчалось науковцями Н. П. Кризиною, Я.Ф. Радишем, Є.Б. Юр'євим [6, с. 21—23; 7; 11].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зазначеними вченими обґрунтовано, що психічне здоров'я слід розуміти як психічне благополуччя, що характеризується відсутністю прояву психічних захворювань та забезпечує адекватну регуляцію поведінки і діяльності в певних умовах. Високий рівень психічного здоров'я, з одного боку, є важливим чинником соціальної єдності, продуктивності праці, соціального спокою та стабільності навколишнього середовища, що сприяє зростанню соціального капіталу. А з другого — висо-

кий рівень психічного здоров'я населення значною мірою визначатиме рівень фізичного та психічного здоров'я нових поколінь [6, с. 21—23].

Предметом наукових обговорень щодо психологічного здоров'я є визначення надійних критеріїв його оцінки, найбільш значущими з яких є індивідуальні властивості індивіда, його соціально-психологічна адаптація, показники творчих досягнень. А. Маслоу, Ф. Перлс, К. Хорні вказують на такі показники, як здатність індивіда до саморозвитку, спроможність реалізувати актуальні потреби, розвиток корисних знань і навичок; позитивне ставлення до навчальної діяльності; наявність позитивно орієнтованих життєвих планів; прояви колективізму; адекватне ставлення до педагогічних впливів; критичність, здатність належним чином оцінювати інших; самокритичність, самоконтроль, самоаналіз; здатність до співчуття, емпатія; волюв'язності; зовнішня культура поведінки; відмова від шкідливих звичок [10, с. 57]. А ще наявність глибоких моральних переконань, готовність до подолання життєвих випробувань, вміння адекватно використовувати власні психічні ресурси, особиста ініціатива, позитивний вектор ставлення до життя.

Якість психологічного здоров'я слід розуміти не як міру "нормальності" чи "хворобливості" індивіда, а як показник його психологічного благополуччя (об'єктивного та суб'єктивного), особливостей індивідуального розвитку. Таке розуміння суті психологічного здоров'я сприяє розширенню меж дуальності (нормальний-аномальний розвиток) та дає можливість якісно охарактеризувати особистісне становлення людини на різних етапах життєдіяльності. Досліджуючи психологічне здоров'я індивіда, акцентують увагу на різних етапах його формування (від нессформованого рівня психологічного здоров'я до найвищих рівнів його розвитку), а не на його відсутності.

Основними характеристиками психологічного здоров'я особистості можна вважати творчі досягнення індивіда, його цілісність, інтегрованість, самість, повну самобутність, ясне сприйняття реальності, спроможність реалізувати актуальні потреби, сталу ієрархію цінностей, установку на повноцінне життя, емоційне благополуччя, ефективну взаємодію з соціумом. Наведені характеристики психологічного здоров'я мають для кожної особи індивідуальну значущість та можуть змінювати свою вагомість на різних вікових етапах розвитку особистості [3, с. 15].

Близької точки зору дотримується і М. А. Курбанов, який, визначаючи поняття "психічне здоров'я", виходить із того, що це є "...засіб освоєння оточуючої дійсності, яка дозволяє здійснювати самостійну поведінку, отримувати задоволення від матеріальних та нематеріальних благ, не відчувати ускладнень у відносинах із зовнішнім світом, знаходитись в умовах досяжного духовного та фізичного комфорту, отримувати вигоди із матеріальної та нематеріальної природи" [8, с. 16]. Тому психічне здоров'я потрібно розглядати як складову загального здоров'я фізичної особи, і відповідно як стан особи, який характеризується цілісністю та узгодженістю усіх психічних функцій організму, що забезпечують, насамперед, внутрішнє почуття суб'єктивної психічної комфортності, а також здатність до цілеспрямованої

усвідомленої діяльності та адекватної форми поведінки.

Крім того, існують об'єктивні та суб'єктивні характеристики психологічного здоров'я. До об'єктивних характеристик належить система показників формування особистості, яка базується на накопичених наукових знаннях про розвиток людини, що розглядають особистість з різних боків її становлення. Система об'єктивних характеристик ґрунтується на взаєминах між особою й соціумом. До суб'єктивних характеристик віднесено різноманітні стани індивіда, що проявляються через відчуття ним емоційного комфорту, переживання внутрішньої гармонії та задоволеності собою і навколишнім світом [3, с. 17].

Останніми роками у Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій і систем НАН та МОН України розроблено відкриту концепцію здоров'я. Згідно з цією концепцією здоров'я розглядається як складно організована інформаційна система біологічної, психічної, соціальної природи, вивчення якої потребує системного підходу, що дозволяє досліджувати структурно-функціональну організацію об'єкта з погляду речовинних, енергетичних, інформаційних процесів. Інформаційна структура здоров'я відповідно до даної концепції являє собою ієрархічно організовану систему, яка має, принаймні, п'ять рівнів:

— перший рівень — індивідуальне інтегральне здоров'я;

— другий рівень — статуси здоров'я (фізичний, психічний, соціальний);

— третій рівень утворюють компоненти статусів здоров'я, кожна з яких має власну структуру і функцію. Компоненти фізичного здоров'я представлені внутрішніми фізіологічними системами і керуючими системами організму. Компонентами психічного здоров'я є інтелект, емоції і характер. Компоненти соціального здоров'я — "особистісно-середовищна" й "особистісно-моральна" складові. Моральна компонента розглядається як аналог рівня духовного здоров'я, розвитку особистості;

— четвертий рівень утворюють складові компоненти. Для компоненти внутрішньої фізіологічної системи — це окремі фізіологічні системи організму, наприклад, серцево-судинна система, система дихання, система крові. Для керуючої системи організму — нервова система, імунна система й ендокринна система. Складовими інтелектуальної компоненти виступають особливості мислення, пам'яті, уваги й сприйняття. Складові емоційної компоненти — це суб'єктивні переживання індивіда: власне внутрішні (імпресивний складник) і зовнішні вияви емоцій (експресивний складник), які можна визначити за мімікою, мовою, руховими актами і поведінкою людини. Складовими компонентами характеру виступають якості особистості, що найбільше відповідають за збереження здоров'я, а показниками є соціальна активність, мобілізація волі, емоційне забарвлення діяльності, генерація поведінкових виявів. Складовими соціальної "особистісно-середовищної" компоненти є адаптація особи до фізичних умов життя; умов трудової діяльності; морально-етичних норм суспільства. "Особистісно-моральну" компоненту утворюють такі п'ять ключових якостей соціально зрілої особи:

гідність, совість, честь, доброчесність, відповідальність. Їх наявність, ступінь вияву допомагають визначити можливий рівень духовного розвитку людини;

— п'ятий рівень структури здоров'я формують окремими показниками всіх його складників [2, с. 52—53].

Чим швидше йде антропологічний розвиток, тим складніше стає співвідношення здоров'я з реальним життям. Прикладом може слугувати ціннісна революція на Заході у 60—70-х роках. Європейці визнали, що живуть у суспільстві споживання і це їм не влаштовує. Водночас у реальному житті сучасного європейця (в тому числі і нашого співвітчизника) тенденція споживацького відношення зберігається в усіх аспектах, в тому числі і до свого здоров'я. Процес індивідуалізації — інший всесвітньо-історичний процес. Поступове відторгнення людини від групової пуповини дає можливість їй вирішувати проблеми ідеального здоров'я, вже не дотримуючись групових норм. На цій основі і виникає вищеописаний конфлікт.

Сучасна еволюція технічних засобів у медичних науках дає можливість знімати напруженість конфлікту між категорією ідеального здоров'я і реальним станом, і фіксувати середній стан. Це середнє (можна назвати його компенсаторною конструкцією) — норма і нормативність для будь-якого пересічного суспільства. Реальний фізичний стан, в тому числі і хвороба, виявляється у відчуттях. Ідеальне здоров'я у відчуттях не виявляється. Чим менше нас турбує фізичний стан, тим ближче ми до ідеального здоров'я. Ідеальне здоров'я пізнається скоріше через систему цінностей, ніж через психофізичні відчуття. Відмова від категорії ідеального здоров'я призведе до знищення ієрархії цінностей.

Із стародавніх часів здоровий спосіб життя був гарантом виживання людини і найбільш повно відповідав ідеалу здоров'я. У більш пізні часи, коли здоров'я стало входити до системи цінностей людини, здатність втілення ідеалу здоров'я у реальність почала зменшуватися. З розвитком культури зменшувався ступінь втілення ідеалу здоров'я у повсякденному житті. Технократичне суспільство забезпечило середину між двома полюсами і замінило духовну сторону ідеалу здоров'я на технічні засоби підтримки оптимального психофізичного стану [4, с. 237].

Епоха реформ у різних сферах життєдіяльності людини в нашій країні збіглася з найбільш складним періодом загальнолюдської історії — періодом зміни типів цивілізаційного розвитку, оскільки техногенна цивілізація, що стартувала приблизно 300 років тому в Європі, а потім почала активно поширюватися по всьому світі, очевидно, вичерпала ресурси свого розвитку. Незважаючи на безперечні успіхи науково-технічного прогресу, вона спричинила цілий ряд катастрофічних глобальних криз, адже в її основу було покладено споживче ставлення до природи та її ресурсів. Людина змінює навколишній світ на свій розсуд, перебудовуючи його під себе, не беручи до уваги можливості самої природи і свої власні можливості, наприклад, можливості швидкої адаптації. В результаті настають не тільки екологічні, демографічні кризи, але й духовні, коли колишні світоглядні установки суперечать практиці, яка змінюється під тиском об'єктивних обставин.

Головним завданням духовного відновлення суспільства стає пошук нових пріоритетів суспільного розвитку та інших світоглядних орієнтацій, покликаних забезпечити вихід з вищевказаних криз і входження людства в новий цикл цивілізаційного розвитку [14, с. 4]. Головною опорою у цьому складному процесі мають стати вічні, перевірені часом цінності, насамперед здоров'я.

Сучасні уявлення світової науки стосовно феномена здоров'я людини ґрунтуються на новому розумінні актуальності проблеми виживання людства взагалі. Наприкінці ХХ століття, як це було зазначено вище, лідери світової науки включили проблему здоров'я до кола глобальних проблем, вирішення яких обумовлює факт подальшого існування людства як біологічного виду на планеті Земля [1, с. 104]. І сьогодні в науковому обігу виникло нове визначення — антропологічна катастрофа, сутність якої полягає в тому, що згідно з основним біологічним законом кожен біологічний вид вимирає, якщо змінюються умови існування, до яких він був пристосований тисячоліттями в ході еволюції. До останнього етапу розвитку людства (до початку ХХ століття) умови його існування формувала природа, саме до цих умов організм людини біологічно пристосовувався протягом попереднього еволюційного періоду. Але з того часу, як людина охопила своєю діяльністю майже всю планету (ХХ століття), вона почала істотно змінювати умови життєдіяльності, до яких була пристосована в своєму історико-біологічному розвитку [13].

Глобальна вагомість й актуальність проблеми викликала необхідність ґрунтовних досліджень феномена здоров'я людини і його складників, пошуку шляхів позитивного впливу. З цією метою передові представники світової науки вже об'єдналися в міжнародний рух. У 1977 р. Всесвітня організація охорони здоров'я ініціювала кампанію "Здоров'я для всіх", у межах якої розпочався процес збору та систематизації інформації про існуючі загрози здоров'ю [9, с. 22—23]. За підсумками роботи було скликано Міжнародну конференцію з першочергових заходів щодо охорони здоров'я в Алма-Аті у 1978 р., яка проголосила відповідну Декларацію. З певних причин головні принципи Алма-Атинської Декларації (справедливість, рівність, поінформованість, подолання національних кордонів тощо) не набули широкого розповсюдження в радянському суспільстві [16, с. 8]. Тим часом діяльність в країнах-лідерах тривала, і у 1980 р. ВООЗ визначила глобальну стратегію "Здоров'я для всіх до 2000 р.", що ґрунтувалася на результатах вже проведених досліджень і започатковувала нові. Уперше в історії здоров'я людини було визнане однією з глобальних цілей людства [15]. Висновки науковців були оприлюднені на I Міжнародній конференції з пропаганди здорового способу життя в Оттаві, 1986 р. Її підсумком була Оттавська Хартія, що визначила сучасне наукове уявлення про поняття здоров'я, його складові частини, детермінанти, стратегії позитивного впливу. Основні тези, положення і принципи Хартії стали програмними імперативами, якими нині керується світова спільнота в діяльності з проблем здоров'я.

З 1986 по 1997 рр. під егідою ВООЗ відбулися чо-

тири представницькі міжнародні форуми (Австралія, 1988 р., Швейцарія, 1989 р., Швеція, 1991 р., Індонезія, 1997 р.), кожен з яких був присвячений різним аспектам нагальних проблем формування здорового способу життя. П'ята Всесвітня конференція з питань формування здорового способу життя (Мексика, 2000 р.) приділила особливу увагу питанням інвестицій в здоров'я. Цей аспект формування здорового способу життя вважається настільки важливим, що у 1995 р. понад 350 представників різних країн започаткували так звану Веронську ініціативу, наслідком якої стала спеціальна програма Європейського офісу ВООЗ. Програма, яка дістала назву "Інвестиції в здоров'я", визначила в якості першого з висновків зі своєї п'ятирічної дії, що здоров'я має бути головним політичним пріоритетом для урядів усіх країн Європи. Діяльність цієї програми набула широкого політичного резонансу в світі завдяки конференціям-зустрічам зацікавлених сторін [16, с. 18].

Необхідно зазначити, що в радянській Україні збереження і охорона здоров'я населення були безпосередніми функціями держави: безкоштовна охорона здоров'я, санаторне лікування, профілакторії і курорти за державний рахунок, виплата "лікарняних" грошей. Все це певною мірою знімало відповідальність з людини за своє здоров'я й поведінку. Недбале ставлення до свого здоров'я як до суспільної й індивідуальної цінності, неготовність, а часом і небажання нести особисту відповідальність за рівень свого здоров'я — характерні ознаки того часу. Такий стан можна охарактеризувати як стан асанологічного мислення і аморального ставлення до свого здоров'я. Це хибна тенденція, бо стан здоров'я як особистої цінності цілком залежить від ставлення людини та типу її мислення.

Парадигма здоров'я, що була концептуально визначена ще академіком М. М. Амосовим, припускає: "Щоб стати здоровим, потрібні власні зусилля, постійні і значні. Замінити їх нічим не можна". Таким чином як у суспільній свідомості, так і на рівні особистості настав час змінити тип мислення і градацію духовних пріоритетів. Даний тип мислення можна охарактеризувати як аксіологічний, етичний та екологічний [5, с. 5].

Отже, підводячи підсумки, слід зазначити, що за сучасними уявленнями здоров'я розглядають не як суто медичну, а як комплексну проблему, складний феномен глобального значення. Тобто здоров'я визначається як філософська, соціальна, економічна, біологічна, медична, правова категорії, як об'єкт споживання, вкладу капіталу, індивідуальна й суспільна цінність, явище системного характеру, динамічне і таке, що постійно взаємодіє з оточуючим середовищем.

Література:

- Венедиктов Д. Д. Глобальные проблемы здравоохранения и пути их решения / Д. Д. Венедиктов, А. М. Чернух, Ю. П. Лисицын // Вопросы философии. — 1979. — № 7. — С. 102—113.
- Грищенко В. Здоров'я людини як багатоаспектна проблема / В. Грищенко, В. Бєлов, А. Котова та ін. // Вісник Нац. Академії наук Укр. — 2006. — № 6. — С. 52—53.
- Колотій Н. М. Психологічне здоров'я підлітків та його оцінка в умовах загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна психологія": / Н. М. Колотій — Х., 2003. — 20 с.
- Копа В. М. Механізм реалізації соціокультурного ідеалу здоров'я / В. М. Копа // Мультиверсум. Філософський альманах. Ін-т філософії НАН Укр. : зб. наук. пр. — К. : Центр духовної культури. — 2004. — Вип. 39. — С. 235—240.
- Копа В. М. Соціальна цінність модусу здоров'я: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 "Історія філософії" / В. М. Копа — Одеса, 2006. — 18 с.
- Кризина Н. П. Державна політика України в галузі охорони здоров'я: механізми формування та реалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / Н. П. Кризина — К., 2008. — 36 с.
- Кризина Н. П. Проблеми психічного здоров'я у міжнародних нормативно-правових актах з питань охорони психічного здоров'я / Н. П. Кризина // Україна. Здоров'я нації. — 2007. — № 2. — С. 128—130.
- Курбанов М. А. Гражданско-правовое регулирование и защита права граждан на психическое здоровье: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 "Громадянське право" / М. А. Курбанов — М., 2006. — 25 с.
- Психология здоровья: учебник для вузов / Под ред. Г. С. Никифорова. — СПб. : Питер, 2003. — С. 57.
- О политике Всемирной организации здравоохранения. "Здоровье для всех до 2000 года" // Медицинские вести. — 1997. — № 1. — С. 22—23.
- Радиш Я. Ф. До проблеми психічного здоров'я в контексті державної політики України в галузі охорони здоров'я / Я. Ф. Радиш, Н. П. Кризина, Є. Б. Юр'єв // Держава та регіони. — 2005. — № 2. — С. 184—187.
- Рыбковский А. Г., Браславская Э. В., Пашевский Ю. Г. Психофизиологические характеристики состояния здоровья учащейся молодежи в Донецком регионе / А. Г. Рыбковский, Э. В. Браславская, Ю. Г. Пашевский // Проблемы экологии и безопасности жизнедеятельности в условиях высокой техногенной нагрузки в Донбассе: материалы III Междунар. конф. — Донецк.: НИИГМ им. М.Федорова, 2003. — Вып. 97. — С. 108.
- Смирнов И. Н. Здоровье человека как философская проблема / И. Н. Смирнов // Вопросы философии. — 1985. — № 7. — С. 83—93.
- Степин В. С. Российская философия сегодня: проблемы настоящего и оценки прошлого / В. С. Степин // Вопросы философии. — 1997. — № 5. — С. 4.
- Тодорова Н. Здоровье народа зависит от воли и честности политиков / Н. Тодорова // Индустриализация. — № 5 (38). — Октябрь — ноябрь 2009. — Режим доступу: <http://www.baiterek.kz/index.php?journal=33&page=538>. — Заголовок з екрана.
- Яременко О. О. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О. О. Яременко, О. М. Балакірева, О. В. Вакуленко та ін. — К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. — С. 8. *Стаття надійшла до редакції 25.11.2009 р.*